

ДО ДЕЯКИХ ПИТАНЬ МОВОЗНАВСТВА

Відповідь товарищиці Є. КРАШЕНІННІКОВІЙ

Тов. Крашеніннікова!

Відповідаю на Ваші запитання.

1. Запитання. У Вашій статті переконливо показано, що мова не є ні базис, ні надбудова. Чи правомірно було б вважати, що мова є явище, властиве і базису і надбудові, чи правильніше було б вважати мову явищем проміжним?

Відповідь. Звичайно, мові, як суспільному явищу, властиве те спільне, що властиве всім суспільним явищам, в тому числі базису і надбудові, а саме: вона обслужує суспільство так само, як обслужують його всі інші суспільні явища, в тому числі базис і надбудова. Але цим власне і вичерпується те спільне, що властиве всім суспільним явищам. Далі починаються серйозні відміни між суспільними явищами.

Справа в тому, що у суспільних явищ, крім цього спільного, є свої специфічні особливості, які відрізняють їх одне від одного і які більш за все важливі для науки. Специфічні особливості базису полягають в тому, що він обслужує суспільство економічно. Специфічні особливості надбудови полягають в тому, що вона обслужує суспільство політичними, юридичними, естетичними та іншими ідеями і створює для суспільства відповідні політичні, юридичні та інші установи. В чому ж полягають специфічні особливості мови, які відрізняють її від інших суспільних явищ? Вони полягають в тому, що мова обслужує суспільство, як засіб спілкування людей, як засіб обміну думками в суспільстві, як засіб, що дає людям можливість зрозуміти один одного і налагодити спільну роботу в усіх сферах людської діяльності, як в галузі виробництва, так і в галузі економічних відносин, як в галузі політики, так і в галузі культури, як у громадському житті, так і в побуті. Ці особливості властиві тільки мові, і саме тому, що вони властиві тільки мові, мова є об'єктом вивчення самостійної науки, — мовознавства. Без цих особливостей мови мовознавство втратило б право на самостійне існування.

Коротше: мову не можна залічити ні до розряду базисів, ні до розряду надбудов.

Її не можна також залічити до розряду „проміжних“ явищ між базисом і надбудовою, бо таких „проміжних“ явищ не існує.

Але може мову можна було б залічити до розряду продуктивних сил суспільства, до розряду, скажемо, знарядь виробництва? Дійсно, між мовою і знаряддями виробництва існує деяка аналогія: знаряддя виробництва, так само як і мова, проявляють свого роду байдужість до

класів і можуть однаково обслуговувати різні класи суспільства, як старі, так і нові. Чи дає ця обставина підставу для того, щоб залічити мову до розряду знарядь виробництва? Ні, не дає.

Один час М. Я. Марр, бачачи, що його формула — „мова є надбудова над базисом“, — зустрічає заперечення, вирішив „перебудуватись“ і оголосив, що „мова є знаряддя виробництва“. Чи мав рацію М. Я. Марр, залічивши мову до розряду знарядь виробництва? Ні, він безумовно не мав рації.

Справа в тому, що схожість між мовою і знаряддями виробництва вичерпується тією аналогією, про яку я говорив тільки що. Але зате між мовою і знаряддями виробництва існує корінна різниця. Різниця ця полягає в тому, що знаряддя виробництва виробляють матеріальні блага, а мова нічого не виробляє або „виробляє“ всього лише слова. Точніше кажучи, люди, що мають знаряддя виробництва, можуть виробляти матеріальні блага, але ті самі люди, маючи мову, але не маючи знарядь виробництва, не можуть виробляти матеріальних благ. Не важко зрозуміти, що коли б мова могла виробляти матеріальні блага, базики були б найбагатшими людьми у світі.

2. Запитання. Маркс і Енгельс визначають мову як „безпосередню дійсність мислі“, як „практичну... дійсну свідомість“. „Ідеї, — говорить Маркс, — не існують відірвано від мови“. В якій мірі, на Вашу думку, мовознавство повинно займатися смисловою стороною мови, семантикою та історичною семасіологією і стилістикою, чи предметом мовознавства повинна бути тільки форма?

Відповідь. Семантика (семасіологія) є однією з важливих частин мовознавства. Смислова сторона слів і виразів має серйозне значення в справі вивчення мови. Тому семантиці (семасіології) повинно бути забезпечене в мовознавстві належне їй місце.

Проте, розробляючи питання семантики і використовуючи її дані, аж ніяк не можна переоцінювати її значення, і тим більше — не можна зловживати нею. Я маю на увазі деяких мовознавців, які, надмірно захоплюючись семантикою, нехтують мовою, як „безпосередньою дійсністю мислі“, нерозривно зв'язаною з мисленням, відривають мислення від мови і твердять, що мова відживає свій вік, що можна обійтись і без мови.

Зверніть увагу на такі слова М. Я. Марра:

„Мова існує, лише оскільки вона виявляється в звуках; дія мислення відбувається і без виявлення... Мова (звукова) стала нині вже здавати свої функції новітнім винаходам, що перемагають беззастережно простір, а мислення іде вгору від невикористаних його нагромаджень у минулому та нових здобутків і має змістити й замінити повністю мову. Майбутня мова — мислення, що росте у вільній від природної матерії техніці. Перед ним не встояти ніякій мові, навіть звуковій, все-таки зв'язаній з нормами природи“ (Див. „Вибрані праці“ М. Я. Марра).

Якщо цю „труд-магічну“ тарабарщину перекласти на просту людську мову, то можна прийти до висновку, що:

а) М. Я. Марр відриває мислення від мови;

б) М. Я. Марр вважає, що спілкування людей можна здійснити і без мови, за допомогою самого мислення, вільного від „природної матерії“ мови, вільного від „норм природи“;

в) відриваючи мислення від мови і „звільнивши“ його від мовної „природної матерії“, М. Я. Марр попадає в болото ідеалізму.

Кажуть, що думки виникають в голові людини до того, як вони будуть висловлені в мові, виникають без мовного матеріалу, без мовної оболонки, так би мовити, в оголеному вигляді. Але це зовсім невірно. Якби думки не виникли в голові людини і коли б вони не виникли, вони можуть виникнути і існувати лише на базі мовного матеріалу, на базі мовних термінів і фраз. Оголених думок, вільних від мовного матеріалу, вільних від мовної „природної матерії“ — не існує. „Мова є безпосередня дійсність мислі“ (Маркс). Реальність мислі проявляється в мові. Тільки ідеалісти можуть говорити про мислення, не зв'язане з „природною матерією“ мови, про мислення без мови.

Коротше: переоцінка семантики і зловживання останньою привели М. Я. Марра до ідеалізму.

Отже, якщо уберегти семантику (семасіологію) від перебільшень і зловживань, на зразок тих, які допускають М. Я. Марр і деякі його „учні“, то вона може принести мовознавству велику користь.

3. З а п и т а н н я. Ви цілком справедливо говорите про те, що ідеї, уявлення, звичаї і моральні принципи у буржуа і у пролетарів прямо протилежні. Класовий характер цих явищ безумовно відбився на семантичній стороні мови (а іноді і на її формі — на словниковому складі, — як правильно вказується у Вашій статті). Чи можна, аналізуючи конкретний мовний матеріал і, в першу чергу, смислову сторону мови, говорити про класову суть виражених ним понять, особливо в тих випадках, коли йдеться про мовне вираження не тільки думки людини, але й її ставлення до дійсності, де особливо яскраво проявляється її класова приналежність?

В і д п о в і д ь. Коротше кажучи, Ви хочете знати, — чи впливають класи на мову, чи вносять вони в мову свої специфічні слова і вирази, чи бувають випадки, щоб люди надавали одним і тим же словам і виразам різне смислове значення залежно від класової приналежності?

Так, класи впливають на мову, вносять в мову свої специфічні слова і вирази і іноді по-різному розуміють одні й ті самі слова і вирази. Це не підлягає сумніву.

З цього однак не випливає, що специфічні слова і вирази, так само як відмінності в семантиці, можуть мати серйозне значення для розвитку єдиної загальнонародної мови, що вони здатні ослабити її значення або змінити її характер.

По-перше, таких специфічних слів і виразів, як і випадків відмінності в семантиці, так мало в мові, що вони навряд чи становлять один процент всього мовного матеріалу. Отже, вся інша переважна маса слів і виразів, як і їх семантика, є *спільними* для всіх класів суспільства.

По-друге, специфічні слова і вирази, що мають класовий відтінок, використовуються в мові не за правилами будь-якої „класової“ граматики, якої не існує в природі, а за правилами граматики існуючої загальнонародної мови.

Виходить, наявність специфічних слів і виразів і факти відмінності в семантиці мови не спростовують, а, навпаки, підтверджують наявність і необхідність єдиної загальнонародної мови.

4. З а п и т а н н я. У своїй статті Ви цілком правильно оцінюєте Марра, як вульгаризатора марксизму. Чи значить це, що лінгвісти, в тому числі і ми, молодь, повинні відкинути *всю* лінгвістичну спадщину Марра, у якого все-таки є ряд цінних мовних досліджень (про них

писали в дискусії т.т. Чікобава, Санжеев та інші)? Чи можемо ми, підходячи до Марра критично, все-таки брати у нього корисне і цінне?

Відповідь. Звичайно, твори М. Я. Марра складаються не тільки з помилок. М. Я. Марр допускав найгрубіші помилки, коли він вносив у мовознавство елементи марксизму в перекрученому вигляді, коли він намагався створити самостійну теорію мови. Але у М. Я. Марра є окремі, хороші, талановито написані твори, де він, забувши про свої теоретичні претензії, сумлінно і, треба сказати, вміло досліджує окремі мови. В таких творах можна знайти не мало цінного і повчального. Зрозуміло, що це цінне і повчальне повинно бути взяте у М. Я. Марра і використане.

5. Запитання. Однією з основних причин застою в радянському мовознавстві багато лінгвістів вважають *формалізм*. Дуже хотілося б знати Вашу думку про те, в чому полягає формалізм у мовознавстві і як його подолати?

Відповідь. М. Я. Марр і його „учні“ обвинувачують у „формалізмі“ всіх мовознавців, які не поділяють „нового вчення“ М. Я. Марра. Це, звичайно, несерйозно і нерозумно.

М. Я. Марр вважав граматику пустою „формальністю“, а людей, які вважають граматичну будову основою мови — формалістами. Це й зовсім безглуздо.

Я думаю, що „формалізм“ вигадали автори „нового вчення“ для полегшення боротьби з своїми противниками у мовознавстві.

Причиною застою в радянському мовознавстві є не „формалізм“, винайдений М. Я. Марром та його „учнями“, а аракчеевський режим і теоретичні огріхи у мовознавстві. Аракчеевський режим створили „учні“ М. Я. Марра. Теоретичну нерозберику внесли в мовознавство М. Я. Марр і його найближчі соратники. Щоб не було застою, треба ліквідувати і те і друге. Ліквідація цих болячок оздоровить радянське мовознавство, виведе його на широку дорогу і дасть можливість радянському мовознавству зайняти перше місце у світовому мовознавстві.

29 червня 1950 р.

„Правда“, 4 липня 1950 р.